

Темурийлар тарихи давлат музейининг бурчагида ойна остида бир сурат бор. Дамашкий киличнинг сурати. Унинг тагида кискагина изох ёзилган: “Амир Темурнинг киличи”. Суратда дамашкий киличнинг сопи ва бир қаричча қисми акс этган. Уни кўрган кишида дафъатан шундай фикр тугилади: бу килич фототасвирга олинганига қараганда ҳозир ҳам бор экан-да! СохибкIRON бобомизнинг киличи қаерда сақланмоқда? СохибкIRON “Тузуқлар”ида шундай ёзган:

“Килич кўтариб жанг майдонига отилдим ва шу тариқа дунёда ном чиқардим”.

Накл этилишича, СохибкIRONнинг падари бузруквори Амир Тарагайга тушида нуроний бир зот килич ҳадя қилган экан. Амир килични кўлига олиб ҳавода ўйнатганида килич юзидан таралган нурдан олам ёришиб кетибди. Амир Тарагай тушини пири Амир Кулолга айтганида у бир ўғил тугилажаги ва килич билан дунёни фатх этиб, ислому имон учун катта ишларни амалга оширажагини башорат қилибди.

Амир Темур “Таржимаи ҳол”ида айтишича, ҳаёти мобайнида беш нарасага катъий эътиқод қўйиб, уларга доимо амал қилган: Оллох, тафаккур, килич, имон ва китоб (битик)дир.

СохибкIRON ёшлигидан килич кучи устувор бўлган муҳитда ўсиб-улгайган. Аммо исломий таълимотни чуқур ўзлаштирган Амир Темур Амир Кулол ва Абубакр Тойободий қаби пири қомилларнинг насиҳатларига амал қилиб ҳарбий қудратни адолатга хизмат қилдирди.

“Қайси ишни чораю тадбир билан битиришнинг иложи бўлса, унда килич ишлатмадим”, — дейди СохибкIRON.

Амир Тарагай ўглининг катта ҳаёт йўлига қўлда килич билан чиқаётгани ва умуман, унда баҳодирона жанговарлик хусусиятлари устунлигидан ниҳоятда севинади...

Амир Темур килич ўйнатиш маҳорати туфайли ҳаётидаги жуда қалтис вазиятлардан соғ-омон чиқишга муваффақ бўлган.

1362 йили Амир Темур рафикаси Улжой Туркон билан бирга Мохон ҳокими Алибек Жониқурбоний навқарлари томонидан тутқунликка маҳкум этилади. Ўшанда бўлажак жаҳонгир 26 ёшда эди.

“Бургаси кўп қоронги уй”даги олтиш икки қунлик тутқунлик!

Ўша аламли чоғларда Амир Темур, агар бу зулматдан ҳалос бўлсам, ҳеч бир қимсани, аввал айбини аниқлаб олмасдан қамамайман, дея Оллох таоло номи билан қасамёд қилади.

“Тузуқлар”да кейинги воқеалар ўзига ҳос вазминлик билан шундай ҳикоя қилинади:

“Ундан қутулиш қорасини излаб, ўз-ўзим билан қенгашдим ва Тангрининг инояти этиб, баҳодирлигим тутди. Қучли ва қаккон билакларим иш бериб, соқчилардан бирининг қўлидан киличини тортиб олдим-да, уларга ҳамла қилган эдим, бариси қочиб қолди.

Килич кўтарганимча, тўғри Алибекнинг устига бостириб қирдим. Мени кўргач, ҳуши бошидан учди. Қилган номуносиб ишидан пушаймон бўлиб, мендан узр сўради.

Отларимни, ярок-жабдуқларимни ҳозирлатиб, менга бир ориқ от ва бир қари туя тортик қилган бўлди. Оғаси Муҳаммадбек менга атаб юборган бир қанча совға-саломларини эса очқўзлик қилиб ўзига олиб қолди. Сўнг кетишимга руҳсат берди”.

Олтиш икки қун ноҳақ азобланган баҳодир қўлида килич, кўзлари ёниб шердай ваҷоҳат билан ғанимнинг қаршисида тўсатдан пайдо бўлишини тасаввур қилинг!

Интиқом ўтида ёнган йигит бир зарб билан қолим ҳокимни нариги дунёга ўйнатиши

мумкин эди. Аммо у касос олишга шошилмайди. “Таржимаи хол”да ёзилишича, худди шу дамда Алибек Жониқурбоний оғаси Муҳаммадбекдан нома олган бўлиб, унда Амир Темурга ёрдам кўрсатиш сўралган эди...

“Киличим ўткир бўлса-да, ўйлаб кинидан чикардим, ширин сўз айтиб, ганимнинг имон топтомига йўл очдим”, — дейди у.

Сохибкирон ҳаётида унинг ўзи бевосита душманга юзма-юз келиб, баҳодирона жанг килган дамлар ҳам кўп бўлган. Ўз ҳукмдорининг жангдаги шахсий жасорати лашкарларга нечоғлик қудратли рух бағишлашини тасаввур этиш мумкин! Ана шундай жангларда Сохибкирон ўз киличини нақадар шараф ва номус билан тутганлиги ҳақида жуда кўп мисоллар бор:

1379 йили учинчи марта Хоразмга юриш чоғида Хоразм ҳокими Юсуф Сўфининг бошига кизик фикр келади. У икки тараф кишилариининг қони тўкилмаслиги учун ўзи Амир Темур билан яккама-якка олишмоқни истайди. Сохибкирон бу таклифга рози бўлади. Амир Сайфиддин барлос унга ўзининг қимматли ҳаётини таҳликага солмасликни тавсия қилса-да, Амир Темур унинг гапига қирмай, жанг майдонига бир ўзи етиб келиб, “жуда каттик товуш билан душманини чақирди” (Херман Вамбери). Беҳад таҳликага тушган рақиб эса ўз даъватидан тониб, жанг майдонига чиқмайди. Тарихчининг ёзишича, жанг арафасида ўзини йўқотиб қўйган Юсуф Сўфи рақибининг ҳақоратларини унсиз тинглаб ўтиришдан бошқа илож тополмайди.

Солномада ушбу жанг билан боғлиқ яна бир эътиборли воқеа дарж этилган: кўп ўтмай, Амир Темур қароргоҳига Термиздан қовун келтиришади. Сохибкирон олтин патнисда рақибига қовун юборади. У қовунни сувга улоқтириб, патнисни мулозимларидан бирига совга қилади. Амир Темур Юсуф Сўфига Термиздан келтирилган қовунни юбориб, унга номардлик қилиб жанг майдонига чиқмаганлиги, унинг номақбул хатти-ҳаракатига рағзий ишора қилади. Маълумки, азалдан Термизга “Мардлар шаҳри” деган таъриф берилган. Бу ишорада мардлар шаҳридан келган қовунни еб, сенга ҳам озгина мардлик юксин, маъносидаги шама бор эди.

1393 йил майида Шероз яқинидаги жанг айниқса қалтис кечган. Бу ҳақда француз тарихчиси Люсьен Кэрэн шундай ёзади:

“Тўс-тўполон орасида асосий қўшиндан ажралиб қолган Темур ва унинг ҳос мулозимларини қўрган Шох Мансур ўзига содиқ аскарлари билан улар устига отилди. Шох Мансур қўз очиб-юмгунча Амир Темур қаршисида пайдо бўлди. Уни қўрган Темур қўриқчисидан найзасини олмоқчи бўлиб ўғирилди, бироқ ёнида ҳеч қим йўқ эди. Фурсатдан фойдаланиб, Шох Мансур шамшири билан унинг бошига икки зарба туширди. Дубулганинг мустаҳкамлиги ва, айниқса, иккала сафар ҳам дубулгасининг силлиқ томонини тутиб берган Темурнинг совуққонлиги туфайли шамшир сирғалиб кетди. Бироқ Шох Мансурнинг ажали етган эди...”

Воқеанинг давоми ҳақида “Темур тузуклари”да қуйидагиларни ўқиймиз:

“Агар ганим бостириб келиб чоповул, шиковул, баронгор ва жавонгор фавжларини махв этиб, ўзини лашкарнинг қўл фавжига етказса, у чоғда султон шижоат оёғини сабр узангисига маҳкам тираб, душманни даф қилиб йўқотиш учун олдинга ташлансин. Чунончи, мен Шох Мансур билан жангда шундай қилдим. У ўзини менга етказди ва у билан юзма-юз тўқнашдим, токи уни ҳалокат туфротида қормағунимча урушдим”.

Догистон, 1395 йил. Терек соҳили. Улуг Амир қўрнамак Тўхтамышга қарши учинчи бор лашкар тортишга мажбур бўлади. Шу йилнинг 15 апрелида Терек дарёси соҳилида қудратли Олтин Ўрда давлати тақдирини ҳал этган улкан муҳораба бошланган.

Кўпсонли, яхши курулланган, тажрибали ва маккор ёв устидан зафар кучишда саркарданинг буюк махорати ва жангдаги шахсий ибрати асосий омил бўлди. Жанг асносида душмanning сараланган гуруҳи Шох Мансурнинг кўлидан келмаган ишни амалга оширишга, яъни Мовароуннахр лашкарларини талвасага солиш учун Амир Темурни ўлдирмокчи бўладилар. Шу мақсадда улар Сохибкиронни кўрикчиларидан анча узоқка чалгитиб, тезда бир неча аскар билан куршаб оладилар. Солномачининг ёзишча, “камонининг ўқлари тугаган, найзаси синган” Амир Темур “шамширини тинмай ишлатиб” оддий навкар каби мардона жанг килган.

Юкоридаги каби не-не тарихий дамларга гувоҳ бу шамшир! Амир Темур киличининг кейинги тақдири қандай кечган?

...1405 йил, 18 феврал. Ўтрор ҳокими Бердибекнинг саройида буюк лашкарбоши, давлат арбоби Амир Темур ибн Тарагай уч марта “Ло илоҳо илло Оллоҳ”, дея такрорлаб жон берди. Шундай килиб, Хитой устига юриш режаси унинг вафоти туфайли бекор килинди ва Амир Темур жасадини Самаркандга олиб бориш Хўжа Юсуфга топширилди. Тарихчи Ибн Арабшоҳнинг ёзишча, дастлабки вақтларда Амир Темурнинг қабри устига унинг кимматбаҳо либослари ёпилган. Хонанинг деворларига эса унинг жанговар ярроқ-аслаҳалари осиб қўйилган. Бу жиҳозларнинг барчаси кимматбаҳо тошлар билан безатилган бўлиб, энг арзонининг баҳоси бир вилоят солигининг баҳосига тенг келарди. Гумбазнинг шифтида эса осмондаги ёркин юлдузлар мисоли олтин ва қумуш кандиллар осилиб турарди. Макбаранинг ичига ипак ва баҳмал гиламлар тўшаб қўйилган. Макбара ичини бундай ошиқча нарсалар билан безаш шариатга тўғри келмас эди. Шунинг учун 1409 йилнинг май ойида Самарканд тахтини эгаллаган Шохрух Мирзонинг буйруги билан бу ердаги ошиқча ашёлар йиғиштирилиб, кимматбаҳолари хазинага топширилди. Балки, уларнинг ичида Сохибкирон шамшири ҳам бўлгандир? Хар ҳолда, макбара ичидаги кимматбаҳо буюмлар 1409 йилгача турган бўлса, демак, исрофгар шахзода Халил Султоннинг ҳукмдорлик давридан “талофатсиз” чиққан, дейиш мумкин. Сохибкироннинг “энг арзони бир вилоят солигининг баҳосига тенг келадиган” жанговар аслаҳалари ва ярроқлари хазинада қанча вақт сақланган экан? Тарихий манбаларда Амир Темур киличи ва ярроқ-аслаҳалари тўғрисидаги маълумотлар унинг вафотидан сўнг орадан 300 йилдан зиёд вақт ўтгач, яна тилга олинади. Аммо бу гал... Келинг, миллатимизнинг энг тушқун ва аламли қунлари тарихига бир назар солайлик. Самарканд, 1740 йил...

Аштархонийлар сулоласининг сўнгги вакили Абулфайзхон ҳукмронлигининг сўнгги қунлари. Маҳаллий тўралар ва уруғлар ўртасидаги тинимсиз қонли низолар оқибатида Бухоро хонлиги номигагина давлат сифатида яшаётган эди. Ўртга ёв келганда, давлатни пароканда қилган бу амалдорлар ўртнинг бор-буд бойликларини ёвга пешкаш қилишдан ўзга чора топмадилар...

1740 йили Эрон шоҳи Нодиршоҳнинг қўшини Самаркандни босиб олганида қўлга қиритилган ўлжалар қаторида Амир Темурнинг киличи, совути, Амир Темур жомеъ масжидидаги етти хил маъдан қотишмасидан ясалган дарвозани ва ҳатто қабрига ўрнатилган яшм тошини ҳам тўп қанорасига ортилиб, Машҳадга олиб кетилган. Бу ҳақда Нодиршоҳнинг сарой муаррихи ёзиб қолдирган экан. Кўп ўтмай яшм тоши ўз жойига қайтарилган, аммо дарвоза, совут ва киличнинг дараги номаълум.

...Қилич ҳақидаги кейинги маълумот ўтган асрнинг бошларига тегишли. Инглиз олими Жексон 1903 йилда Амир Темур киличини Техрондаги сарой музейида қўрганлигини ёзиб қолдирган.

“Салтанат тўнини кийгач, тинчлигу соғлигим кетди, ўз тўшагимда роҳатда ухлаш хузур-халоватидан воз кечдим”, - деб ёзган Сохибкирон бобомиз ўз “Тузуқлар”ида. Афсуски, ҳукмронлик тахтига ўтирган кейинги сулолалар гафлат уйқусига берилганлар. Ваҳоланки, Амир Темури ўғитлари барча авлодлар учун бирдек дастурамал бўлиши лозим эди.

Мабодо Техронга йўлингиз тушса, жаҳонгир бобокалонимизнинг киличи сакланаётган музейни бориб кўринг.

Такдирни қарангки, Турон султониға тегишли бу қилич жаҳонгирнинг ватанидан йироқда турибди. Уни кейинги авлодлар саклай олмадилар, Сохибкирон васият қилганидек, “номус ва шараф билан” тута олмадилар. Бу бебаҳо меросға муносиб эгалик қила олмадилар!

Сохибкирон қиличи! У осойишталик, омонлик ва адолат шамшири. У қайси юртда бўлса, ўша ерда қудрат, осойишталик, тўқинлик ва адолат устувор бўлади!

Орзуга айб йўқ. Бу қилич истиклолга эришган авлодларға қайтарилса, нақадар улуг иш бўлар эди. Бу қилич қаршисида мустақил юртимиз аскар ўғлонларининг “Харбий қасамёд” маросимлари ўтказилса, нақадар ярашарди!

Буюқ Сохибкирон бобомизнинг васиятини доимо ёдда тутайлик:

...Мен қибди узун салтанат сурмак истасангиз, қиличингизни яхши ўйлаб чекингиз. Бир даъфа чеккандан сўнгра-да уни усталик-ла қўллангиз. Орангизға нифок тухумлари эқилмаслиги учун қўп диққат бўлинг...

Бахтиёр Хайдаров

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг 2002 йил 49-сонидан олинди